

PAPER DETAILS

TITLE: Tasrada Jön Türklük ya da Mesrutiyet Fikrinin Konya"ya Intikali

AUTHORS: Serhat ASLANER

PAGES: 75-99

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/254555>

Taşrada Jön Türklük yahut Meşrutiyet Fikrinin Konya'ya İntikali*

Serhat ASLANER

Doktora Öğrencisi,
Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Özet

Bu makale; II. Meşrutiyet'in ilanı öncesinde meşrutî fikirlerin taşraya ne zaman / hangi kanallarla intikal ettiği sorusunun cevabını ve dolayısıyla II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra siyasî merkezle paralel çizgide seyreden tepkilerin kaynaklarını Konya vilayeti örneğinden hareketle tespit etmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede; sözkonusu fikirlerin özellikle 1890'lı yılların ortalarından itibaren yoğunlaşarak tedavüle girdiği ve siyasî sürgünler başta olmak üzere çeşitli kademelerdeki bürokrat ve ulema/meşayihin bu süreçte rol oynayan önemli aktörler oldukları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, Konya, Bürokratlar, Ulema, Siyasî Sürgünler, Meşâyih.

MEŞRUTİYET FİKRİNİN YA DA bir başka ifade ile, merkezde teşekkül eden modern siyasi arayışların taşraya, bu ça-

75

Dîvân *DISİPLİNLERARASI*
ÇALIŞMALAR DERGİSİ

cilt 13 sayı 25 (2008/2), 75-99

* Bu çalışma, “İlmiye Sınıfının II. Meşrutiyeti Algılayışı: Konya Vilayeti Örneği” başlıklı yüksek lisans tezimin ilgili bölümünün (s. 21-28) genişletilmiş halidir. Metni okuyarak tenkid, teklif ve tavsiyeleri ile katkıda bulunan başta muhterem hocam İsmail Kara olmak üzere Abdulhamit Kırmızı ve Filiz Dıgıroğlu ve Zeynep Altuntaş'a müteşekkirim.

İşma çerçevesinde Anadolu'ya, ne zaman ve hangi kanallarla/argümanlarla intikal ettiği; II. Meşrutiyet devri ve sonrasında ortaya çıkan fikirleri, yaşanan hadiseleri anlamak ve anlamlandırmak açısından önemli olmakla beraber bugün için üzerinde yeterince durulmuş bir problem değildir değildir. Bu problem etrafında oluşan literatürün önemli bir kısmının ağırlık merkezini 1905-1908 arası dönem oluşturmaktadır. Literatürün bu tarihlere yoğunlaşmasında; Jön Türk hareketinin, 1905 Kongresi ve 1906 yılında Selanik merkezli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin birleşmesinin sonra daha aktivist bir hüviyete bürünmesi ve taşradaki Jön Türklük çerçevesinde mütalaa edebileceğimiz faaliyetlerin tamamen İttihat ve Terakki merkezli olduğunu gösterme arzusunun/yanılgısının etkili olduğunu söyleyebiliriz. Diğer taraftan 1905'te Rusya ve 1906'da İran'ın meşrutî rejime geçmeleri ile beraber doğu bölgelerinin muhalif fikir ve kişilerin etkilerine daha açık hale gelmeleri ve Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde vergi indirim talepleri ile başlayıp meşrutî idare taleplerine dönüşen telgrafhane baskınlarının 1905-1908 aralığında gerçekleşmiş olmasının hülâsa bu dönemde Jön Türklüğün daha kolay izlenebilir bir halde olmasını da bu algıyı besleyici ve kuvvetlendirici unsurlar olarak zikretmemiz gerekir. 1905 ve sonrası, ele aldığımız mesele açısından önemli olmakla beraber her şeyden önce Anadolu'da Jön Türklük olarak nitelendirilebilecek faaliyetlerin çok daha eski tarihlere gittiğini, taşra vilayetlerinde örgütsüz de olsa bir muhalefet hareketinin yürütüldüğünü belirtmemiz gerekir.

Biz bu çalışmada hem coğrafi hem de tarihî konumu açısından Anadolu'nun merkezi sayılabilecek bir bölgede yer alan ve sosyal/dini yapısı itibarı ile de önemli bir mevki işgal eden Konya'da¹

1 Dönemin Konya vilayeti; Konya merkez sancağının yanısıra Antalya, Burdur, Isparta ve Niğde olmak üzere beş sancaktan müteşekkildir. Yaklaşık 1.250.000 nüfusa sahip olan Konya vilayetinde yaşayan gayrimüslim nüfus ise, yarıdan fazlası Niğde'de yaşamak üzere, 100.000 civarındadır. Konya ulemanın ve medreselerin de yoğun olarak bir vilayettir: "Makarr-ı ulema, menba-ı fuzela olan bu memleket (...). Her yerde yüzde ona tesadüf edilemeyen ehl-i irfan Konya'da yüzde elli raddesindedir" bkz. "Konya Ahali-i Muhteremesine", *Anadolu*, 6 Şubat 1324, s.1. Bir Alman diplomatı olan Rudolf von Lindau 1898 yılında çıktığı Anadolu gezisinde Konya izlenimlerini şöyle anlatır: "Ben Konya'dan başka hiçbir Türk şehrinde (...) böyle yüksek arakiyeli dervişler, yeşil ve beyaz sarıklarından hacı veya hoca oldukları anlaşılan bu kadar çok insanı bir arada görmemiştim. Konya tam bir dervişler şehri" bkz. İlhan Pınar, *19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri*, Akademi Kitabevi, İzmir ♣

Jön Türklüğün izlerini sürmeye ve II. Meşrutiyetin ilanından hemen sonra ifade edilmeye başlanan ve seviye farkı olmakla beraber siyasi merkez ile paralel istikametlerde seyreden siyasi fikirlerin kökenlerini araştırmaya çalışacağız.

Meşrutiyet fikrinin Konya'ya intikali ne zamandan itibaren, ne şekilde ve hangi aktörlerle intikal ettiği hususunu ele aldığımızda 1895'lerden itibaren etkili olmaya başladıklarını gördüğümüz birbirleri ile iç içe geçmiş başlıca birkaç aktör ile karşılaşmaktayız: Sürgünler, askeri/sivil bürokratlar ulema/meşayih/muallimler, mülki idareciler.

Sürgünler

Konumuz çerçevesinde her şeyden önce zikredilmesi gereken hususların başında Osmanlı Devleti'nin ve vilayetlerinin, 1876'dan itibaren, kısa süreli de olsa, yaşamış olduğu I. Meşrutiyet tecrübesi gelmelidir. Meclis-i Mebusan'ın tatil edilmesinden sonra gerek vilayetlerine dönen mebusların gerekse seçmenlerin meclisin tekrar açılmasına yönelik fikirleri dile getirmiş olma ve bir anlamda örtük propaganda yapmış olma ihtimalini göz önünde bulundurmamız gerekir. Nitekim 1879 gibi çok erken bir tarihte Konya'da meşrutî idarenin tesisini savunan, küçük de olsa bir grubun olması I. Meşrutiyet tecrübesinin hafızalarda tazeliğini koruyor olması ile irtibatlı olsa gerektir.² Diğer taraftan Meclis-i Mebusan'ın tati-

1998, s.147. Ermenekli Mustafa Safvet tarafından *Beynu'l-Hak* dergisinde yayınlanan bir yazı, mutlak olmamakla beraber, bize bu noktada veriler sunmaktadır. Buna göre Konya sahip olduğu 576 medrese ile en çok medrese bulunan vilayettir; bkz. Ermenekli Mustafa Safvet, "Medreselerimiz", *Beyanu'l-Hak*, sy. 92, (1326), s. 1732. Server İskit 1903 yılı salnamelerine dayanarak Konya Vilayeti genelinde 451 medrese ve 12000 talebe olduğunu tespit etmiştir; bkz. Server İskit, *Türkiye'de Neşriyat Hareketlerine Bir Bakış*, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul 1939, s. 112. Konya Vilayeti Konya merkez sancağında ise 1906 yılı itibarıyla 56 medrese bulunmaktadır; bkz. Caner Arabacı, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri 1900-1924*, Konya Ticaret Odası Yayınları, Konya 1998, s. 5. Konya'da ilmiyenin etkisinin boyutu ve diğer vilayetlerle mukayese-i için bkz. Yaşar Sarıkaya, "Osmanlı Dönemi Konya'nda Medrese Kurucusu ve Patronu Olarak Sufiler ve Alimler (18.-19. Yüzyıllar)", *Turkish Studies*, c. 2, sy.1 (2007), s. 162-195.

2 Musa Şaşmaz, "İngiliz Konsolosu Yüzbaşı Stewart'ın Konya Vilayetine Dair Raporu (1879)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 12 (Konya 2002), s. 67.

linden hemen sonra başlayan³ ancak özellikle 1890'lı yılların ortalarından itibaren giderek artan bir şekilde Konya'ya sürülen zevatın da bu düşüncelerin sürekliliğini sağlamada önemli bir rol oynadığı rahatlıkla iddia edilebilir. Bilindiği gibi Abdülhamid'in siyasî pozisyonunu muhafaza etmek için kullandığı en önemli araçlardan birisi kendine muhalif olan ve bir şekilde meşrutî fikirlere sahip kişileri çeşitli görevlerle veya herhangi bir görev vermeksizin İstanbul'dan uzaklaştırmak/sürgüne göndermekti. Ancak, bir yönü ile başarılı olan bu politika muhalefeti siyasî merkezden uzaklaştırırken aynı zamanda bu muhalif görüşlerin taşrada yayılmasını/yerleşmesini sağlayan en önemli faktörlerden de birisi olmuştur. Sürgünlerin bulundukları bölgelerdeki etkilerini aksettirmesi bakımından Derviş Vahdeti'nin şu sözleri kayda değer:

3 Ahmet Rıza'nın babası olan Meclis-i Ayan üyelerinden [İngiliz] Ali Bey, Meclis-i Mebusan'ın feshinden hemen sonra V. Murat'a sempati duyduğu için Konya'ya sürülmüştü. Yeni Osmanlı hareketinin önemli isimlerinden Ziya Paşa da benzer sebeplerden dolayı 1878 yılında Konya valiliğine atanmış yine aynı yıl görev yeri Adana olarak değiştirilmişti. I. Meşrutiyet'te mebusluk yapan kişilerin sağlıklı biyografilerine henüz sahip olmadığımız için bunların II. Abdülhamid dönemindeki siyasi tutum ve faaliyetleri hakkında da yeterli bilgiye sahip olduğumuz söylenemez. Bununla beraber Meclis'teki bütün mebuslar için genelleştirmekle beraber İngiliz Ali Bey'in ve Konya'nın dışında başka örneklerin olduğunu da belirtmemiz gerekir. I. Meşrutiyet devri Halep mebuslarından Cabirizade Nafi Efendi'nin Abdülhamid muhalifi olduğu hususu için bkz. Ali Kemal, *Ömrüm*, İsis Yayıncılık, İstanbul 1985, s. 153. İstanbul'dan bir örnek olarak Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi Osman Efendi için bkz. Hasan Ali Yücel, *Geçtiğim Günlerden*, İletişim Yayınları, İstanbul 1990, s.137-138. Şeyh Osman Efendi'nin siyasi tercihleri ve ilişkileri için bkz. Mustafa Erdoğan, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Mevlevî Şeyhi Abdülbâki Baykara Dede*, Dergah Yayınları, İstanbul 2003, s. 21-26. Bununla beraber İhtifalci Mehmed Ziya Bey, Osman Selahaddin Dede'ye de geniş yer ayırdığı *Yenikapı Mevlevîhanesi* adlı eserinde Şeyh efendinin siyasi faaliyet ve görüşlerini aktarırken mebusluk yaptığından bahsetmemektedir; bkz. Mehmet Ziya [İhtifalci], *Yenikapı Mevlevîhanesi*, İstanbul 1329, s. 160-201. Bu arada mebuslar dışında daha alt seviyedeki memurlar için de benzer bir sürekliliğin geçerli olduğunu iddia edebiliriz. Bu meyanda, Tunaya'nın ilk anayasa hukuku kitabı olarak nitelediği 1876 yılında basılan *Hükümet-i Meşruta* risalesinin müellifi Esat Efendi'nin Suriye İttihat ve Terakki Cemiyeti Reisi olduğu bilgisi için bkz. Hamdi Özdiş, "Yeni Osmanlılıktan İttihatçılığa Bir Portre: Esat Efendi (1842-1901)", *Kebikeç*, sy. 26 (Ankara 2008), s. 7, 21. Tunaya'nın Hükümet-i Meşruta hakkındaki yorumları için bkz. Tarrık Zafer Tunaya, "Osmanlı Anayasacılık Hareketi ve 'Hükümet-i Meşruta' ", *Beşeri Bilimler*, sy. 6 (İstanbul 1978), ss. 227-237, s. 227-229.

“On beş sene evveline kadar vilâyatta hükümete karşı öyle bir irtibat, öyle bir itaat vardı ki; insan o itaat-ı samimiyyeye şaşar kalırdı. Vaktâ ki: Menfiler, o ayaklı, *canlı evrâk-ı muzırralar* hükümet nedir, ma-beyn nedir, rüesânın ahvâli ne merkezdedir, ne ahlâk ile mütehallik-tirler, neşre başladılar. (...) Velhâsıl bir taraftan mürtekip memurların ahâliye olan zulüm ve taaddîsi *bir taraftan da menfilerin teşvîkât-ı hayırhâhânesi memleketde öyle bir inkılab hazırlamış idi ki (...)*”⁴ [vurgular benim]

Bu durumun Konya için de geçerli olduğunu görmek için siyasi sebeplerden ötürü sürülenlere ve faaliyetlerine biraz daha yakından bakmamız yeterli olacaktır. Meclis-i Ayan üyelerinden İngiliz Ali Bey'in dışında Konya'ya sürülenler arasında Ziya Paşa ve Ebüzziya Tevfik Bey gibi Yeni Osmanlı hareketinin önemli ve aktif üyeleri de vardı. Ziya Paşa Konya'da az bir süre kaldığı için çok fazla etkili olmamış olabilir⁵, ancak aynı durumun 1900-1908 yılları arasında Konya'da ikamet etmek zorunda kalan Ebüzziya Tevfik için de geçerli olduğunu söyleyemeyiz. Ebüzziya Tevfik Bey'in, muhtevalarına dair elimizde kesin bilgiler olmamakla beraber, evinde toplantılar düzenlediğini, sürgünlüğü döneminde Jön Türkler içerisinde cereyan eden tartışmalara kayıtsız kalmadığını, Ahmet Rıza Bey ile irtibat halinde olduğunu biliyoruz.⁶ Ebüzziya'nın Konya'da bir yıl hapiste yatması da⁷ onun birtakım

4 Derviş Vahdetî, “Esbâb-ı İnkılab”, *Volkan*, sy. 3, (1324), s. 1-2.

5 Ziya Paşa'nın Konya valiliği sırasında Akşehir kaymakamı olan Bereketzâde İsmail Hakkı Bey hatıralarında Ziya Paşa'nın karamsar bir halet-i ruhiye içerisinde olduğunu ve kendisinde “Bu halkı evvela sopa ile terbiye etmeli, sonra kendilerine hürriyet vermeli, nafiye yere Avrupa köşelerinde gençliğimizi çürütmüşüz” dediğinden bahseder; bkz. Bereketzade İsmail Hakkı, *Yâd-ı Mâzî*, Nehir Yayınları, İstanbul 1997, s. 258.

6 Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan Matbaası, İstanbul-1945, s.173-178. Ebüzziya Tevfik Bey Konya'da ürettiği halılardan bir tanesini de Paris'te bulunan Ahmet Rıza Bey'e göndermişti. Bkz. Ziyad Ebüzziya, “Konya Halıcılığı ve Ebüzziya Tevfik'in Siyasi Mesajlı Halıları”, Feyzi Halıcı (haz.), *Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler I*, Ankara 1985, s. 487.

7 Ebüzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, c. 3, Kervan Yayınları, İstanbul 1974, s. 334. Ebüzziya Tevfik Bey'in Selanikli Hüsnü Bey'e gönderdiği bir mektubun Ankara Postahanesinde yakalanmasının ardından ilk etapta kendisine ev hapsi cezası verilmişti ki burada kastedilen hapis cezası da bu olmalıdır; bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Bundan sonra BOA), Yıldız Tasnifi, Yıldız Tasnifi Umum Vilayetler Tahriratu (Bundan sonra Y.PRK.UM), 58/104. Ayrıca bkz. dipnot 10.

faaliyetlerde bulunduğunun⁸ ve muhalif fikirlerin intişarına dair çalışmalar yaptığının işareti olarak kabul edilebilir. Örneğin Bekir Sami Paşa Medresesi talebelerinden İbrahim Hakkı Konyalı'nın Ebüzziya Bey ile ilişki içerisinde olduğunu,⁹ aynı şekilde İslam Eserleri Müzesi'nin ilk müdürlerinden olan ilmiye kökenli Abdulkadir Erdoğan'ın modern fikirlerle tanışmasında Ebüzziya Tevfik Bey'in evinde yapılan toplantıların ve sonradan İttihat ve Terakki Cemiyeti Konya şubesi reisliği yapacak olan ilmiyeden Sivaslı Ali Kemali ve diğer sürgünlerle olan ilişkisinin etkili olduğunu biliyoruz.¹⁰ Konya'ya sürülenler elbette bu birkaç isimden ibaret değil-

8 Ahmet Atalay, Konya vilayet gazetesi başyazarlığı yapan Halil Kazım Hüsnü Bey'in Ebüzziya Tevfik Bey ile beraber Abdülhamid aleyhinde faaliyetlerde bulunmak üzere gizli teşkilat kurduğunu, Halil Kazım Hüsnü Bey'in yeğeni Selçuk Es'in *Konya Büyükleri* isimli tefrikasından naklen, aktarmaktadır; bkz. Ahmet Atalay, *Milli Mücadelede Konya Kuvâ-yı Milliycileri*, c. 1, Konya 1997, s. 110-111. Selçuk Es (1911-1980) tarafından hazırlanan, gayrimatbu, *Büyük Konya Ansiklopedisi*'nin "Ebuzziya Tevfik Bey" maddesi Ebüzziya Tevfik Bey'in muhalifliğini aktif olarak sürdürdüğünün yanısıra diğer mesleklerden insanlarla kurduğu ilişki biçimlerine dair önemli ipuçları vermektedir: "İstibdad'ın son yıllarında Konya'nın münevver gençlerinden Abdülbasır Efendi Hoca oğlu Merhum Aziz Efendi, Merhum Eski Konya Milletevekillerinden olan Kazım Hüsnü Bey, eski Veteriner Müdürü İbrahim Bey ve daha birkaç zevat Tevfik Bey'in başkanlığında gizlice toplanır, gençlere gereken Hürriyet bilgilerini aşlamak üzere direktif alırlar". Bu arada Kazım Hüsnü Bey'in o yıllarda, Aziz Bey ile beraber, Sanayi Mektebi'nde öğretmen olduğuna da işaret etmeliyiz. Ansiklopedi'nin ilgili kısmını göndermek lütfunda bulunan Konyalı araştırmacılardan Mehmed Ali Uz'a müteşekkirim.

9 İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, c. 2, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul 1974, s. 2343. Konyalı, Ebuzziya Tevfik Bey ile ilgili hatıralarında Konyalıların Tevfik Bey'e karşı gösterdiği alâkadan da bahseder; bkz. Aynı yer.

10 Semavi Eyice, "Erdoğan Abdulkadir", *DİA*, c. 11 (Ankara 1995), s.288; Sefa Odabaşlı, *20. Yüzyıl Başlarında Konya'nın Görünümü*, Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Konya-1998, s.199. İstanbul'daki Jön Türk eğilimli zevat içerisinde mütalaa edebileceğimiz Müstecabizade İsmet Bey Konya'da sürgün olarak bulunan Ebüzziya Tevfik Bey ile mektuplaştığı bilgisi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Karesi Meşahiri*, c. 2, Hüsn-i Tabiat Matbaası, İstanbul 1341, s. 41. Ankara'da görev yapan yüzbaşı Sadeddin Efendi'nin Ebüzziya Tevfik Bey'in eserlerinden etkilendiği ve kendisi ile mektuplaştığı bilgisi için bkz. BOA, Yıldız Tasnifi, Mütenevvi Maruzat Evrakı (Bundan sonra Y. MTV), 219/56, Lef 2.

di. Bunların yanı sıra; Selanikli Hüsnü,¹¹ Bahriye eczacılarından İbrahim Halil Bey, Mabeyn-i Hümayun şifre kâtiplerinden Hüseyin Vehbi Bey,¹² Cumhuriyet dönemi mebuslarından Doktor Hakkı Şinasi [Erel] Paşa,¹³ Hariciye Vekaleti hademe müdürlerinden Bayrakdarzâde Mustafa Ruhi Bey,¹⁴ İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarından Deli Fuat Paşa'nın oğlu Haydar Bey, Hüseyin Bey, Cemal Bey, Arnavutluk eşrafından Toptanîzade Murat Bey, Harbiye Mektebi talebelerinden Cemil ve Hüsameddin Beyler,¹⁵ 1908'de Edirne mebusu olacak olan Faik [Kaltakkıran]

11 Mehmet Tevfik Biren, *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, c. 1, Arma Yayınları, İstanbul 1993, s. 223. Meşrutiyet döneminde Edirne (1909-1912) ve Aydın (1912-1917) mutasarrıflığı yapan Hariciye istişare odası memurlarından Selanikli Hüsnü Bey bu görevinde iken 1317 (R) yılında Mamüretülaziz Vilayeti tercümanlığına nakledilmiştir. Burada görev yaptığı sırada Ebüzziya Tevfik Bey'in kendisine gönderdiği bir mektubun "fıkarât-ı muzır" içermesinden dolayı Ebüzziya Tevfik Bey ile yargılanmak üzere Konya'ya celb edilmiştir. Dava sonucunda her iki isim de beraat etmiş olmakla beraber Hüsnü Bey'in Konya'dan ayrılmasına izin verilmemiş, burada sürgün olarak bulunduğu dönem içerisinde bir süre de vilayet tercümanlığı yapmıştır; bkz. Mehmet Serez, *Tekirdağ Tarihi ve Coğrafyası Araştırmaları*, Ankara 2007, s. 40; Asaf Gökbek, *Aydın İli Tarihi*, c.1, İstanbul 1936, s. 144; BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı (Bundan sonra DH.MKT) 2530/22; Y. PRK. UM), 58/104; DH. MKT, 1115/58, Lef 10,11; DH.MKT 1061/22, Lef 4, 5.

12 BOA, DH.MKT, 2547/95.

13 Abdülhamid'i zehirleyeceği gerekçesi ile 1904 yılında önce Bursa'ya ardından Konya'ya sürülen doktor Hakkı Şinasi Erel II., III., V. VI. dönem TBMM İstanbul mebusluğu, IV. dönemde de Erzurum mebusluğu yapmıştır; bkz. Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 400-401.

14 Mustafa Ruhi Bey de Hakkı Şinasi Paşa ile işbirliği yaptığı gerekçesi ile Konya'ya sürülmüştür. Bkz. Kuran, *a.g.e.*, s. 178. Bayrakdarzâde Mustafa Ruhi Bey'in oğlu Mehmet Fuat [Tuksal] Mercan İdadisi'nde okuduktan sonra Mekteb-i Mülkiye'ye devam etmiş, 1907 yılında buradan mezun olarak stajını Konya Vilayet maiyet memurluğunda tamamlamış ve Konya vilayet gazetesinde sermuharirlik yapmıştır. II. Meşrutiyet yıllarında Konya kazaları da dahil olmak üzere muhtelif yerlerde kaymakamlık yapan Fuat Bey, son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Karesi mebusu olarak girmiş ancak Meclis'in dağılmasından sonra mebusluğa devam etmemiştir. Cumhuriyet döneminde Kayseri, Denizli, Samsun, İzmir valiliği de yapan Tuksal Konya Valilisi iken 1945 yılında vefat etmiştir; bkz. Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, c. III, Ankara 1968, s. 1107-1108.

15 Kuran, *a.g.e.*, s. 178-180.

Bey,¹⁶ Üsküp ulemasından İdris Efendi¹⁷ ve oğlu Said Efendi gibi çok sayıda Jön Türk de Konya'ya sürülmüştü.¹⁸ Konya'nın çeşitli bölgelerinde liva tahrirat katipliği yaptığı sıralarda görevinden ayrılarak memleketi Isparta'ya yerleşen, TBMM I. devre Isparta mebuslarından Mehmet Nadir Efendi de II. Abdülhamit'e muhalif olduğu gerekçesi ile Konya'ya sürülenler arasındaydı.¹⁹

16 *Riyaz-ı Belde-i Edirne* müellifi Bâdi Bey'in oğlu olan Faik Bey, Talat Bey'in Edirne'de telgrafhanede çalıştığı sıralarda beraber Jön Türk neşriyatı dağıttığı arkadaşlarından birisidir ve Konya'ya sürülmesi de bu faaliyetleri ile alakalıdır; bkz. İsmail Arar vd., *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, s. 121. Mehmet Şeref [Aykut], Türkçü Necip ve Faik Bey'in siyasi meselelere dair mektuplaştıkları bilgisi ve diğer ilişkileri için bkz. Ömer Faruk Huyugüzel, *Türkçü Necip*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 17, 26 vd.

17 Medrese eğitimini İstanbul'da tamamlayan İdris Efendi, oğlu Said Efendi'nin bildirdiğine göre, Mithat Paşa'dan fikrî düzeyde etkilenmiş ve I. Meşrutiyet'te Meclis-i Mebusan'ın fesh edilmesinden itibaren meşrutiyet taleplerinden vazgeçmemişti. Oluşturduğu "ilmiye taburu" ile Rus ve Yunan Harplerine iştirak etmiş, Yunan Harbi'nden sonra ise Üsküp'e dönerek orada bir yandan aktivist faaliyetlerine devam ederken bir yandan da meşrutî rejim taleplerinin daha geniş kitleler tarafından dile getirilmesine yönelik faaliyetlerde bulunmuştu. 1316 senesinde Vali Hafız Paşa'nın azli talebi ile sonuçlanan bir dizi faaliyetin ardından oğlu Said ile beraber Üsküp'ten sürülen İdris Efendi, kısa bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra önce Trabzon'a, orada iki yıl Darülmualimîn'de muallim olarak görev yaptıktan sonra da Konya'ya gönderilmiştir. İdris Efendi Konya'ya geldikten sonra vefat etmiş, Said Efendi ise ancak pederinin vefatından sonra (Haziran 1320), medrese tahsilini tamamladığı ve meşrutiyetçi çevrelerle ilişkiler içerisinde olduğu Konya'dan ayrılarak memleketine dönebilmiş (1905) ve nihayet 1908'de Üsküp mebusu olarak Meclis'e girmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü'r-Raci Nuri, *Mebusân-ı Kiramın Tercüme-i Hal ve Sergüzeştleri*, Artin Asaduryan Matbaası, Dersaadet 1326, s. 11-17; BOA, Y.PRK.UM 49/126 1317 Za 27; DH.MKT 751/14, Lef 7, 28 Haziran 1320; Yıldız Tasnifi Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES) 123/112, 13 c 1323/15 Ağustos 1905. 93 Harbi sırasında teşkil edilen ilmiye taburları hakkında farklı bir değerlendirme için bkz. Hacışeyhoğlu Hasan Üçok, *Çankırı Tarih ve Halkiyatı*, Okuyan Adam Yayınları, Ankara 2002, s. 227/dn. 33.

18 Abdülhamid dönemi Konya valilerinden Mehmet Tevfik Biren hatıralarında Konya'da sürgün olarak bulunan bu kişilerin "Abdülhamid'in zihnini ziyadesiyle meşgul" ettiğinden bahseder; bkz. Biren, *a.g.e.*, s. 229.

19 Fahri Çoker; *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem*, c. 3, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s. 476.

Bürokratlar

Sivil/askerî veya meslekî eğitimini bitirerek, bir kısmı sürgün olarak, taşraya tayin edilen Jön Türk eğilimli genç bürokratların tayin edildikleri yerlere beraberlerinde meşrutî fikirleri götürdükleri de göz önünde bulundurulması gereken bir başka faktör olarak dikkat çekmektedir.²⁰ Sürgün olarak Konya'da bulunduğu süre zarfında çeşitli bürokratik görevlerde de bulunan Lütfü Fikri Bey'i bu çerçevede değerlendirebiliriz.²¹ Aynı şekilde Avrupa'daki Jön Türklerle münasebetleri konusunda bir fikrimiz olmamakla beraber modern siyasî fikirlere sahip olduğunu bildiğimiz, *Hikmet-i Siyasiye* adlı eserin yazarı, ilmiye kökenli Serbestzade Ahmet Hamdi'nin²² 1907 yılında başladığı Konya Defterdarlığı vazisi-

20 Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 53.

21 Lütfü Fikri Bey Konya'da bulunduğu süre içerisinde Isparta ve Niğde Tahrirat müdürlüklerinde bulunmuş, daha sonra ise Konya Meclis-i İdare kaleminde görev yapmıştı; bkz. Ali Birinci, "Lütfü Fikri", *Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlı Ansiklopedisi*, c. 2, YKY, İstanbul 1999, s. 50; Ali Gazel, *II. Meşrutiyet Dönemi Siyasi Mücadelesinde Lütfü Fikri'nin Tanzimatı*, Çizgi Kitabevi, Konya 2007, s. 9-12. Lütfü Fikri Bey'in Isparta'da görev yaptığı sırada Kundakçıoğlu Mehmet Nuri, Ağlarcızade Hakkı, Tütüncüzade Mehmet Ali bey yakın ilişkiler içerisinde olduğu bilgisi için bkz. Kemal Ünal Turan, "Bir Mektup", *Ün*, c. 12, sy. 133-134 (Isparta 1945), s. 1855-1857. Söz konusu yazıya konu olan ve Mehmet Nuri Bey'in oğlu Kemal Turan tarafından yayınlanan mektup Abdulhalim Memduh ile Mehmet Nuri Bey arasında Namık Kemal, Ziya Paşa ve Şinasi ve eserleri hakkında bilgiler ve yorumlar içermektedir ki bu da ele aldığımız konu açısından zikredilmeğe değer bir husustur. Abdulhalim Memduh'un Konya ulemasından Mustafa Fikri Efendi üzerinde etkili olduğu hususu için bkz. Sadettin Nüzhet [Ergun] ve Mehmet Ferit [Uğur], *Konya Halkiyat ve Harsiyatı*, Konya Vilayet Matbaası, Konya 1926, s. 109.

22 Serbestzade Ahmed Hamdi ilk eğitimini İskilip'te aldı. Rüşdiye'yi de aynı yerde okuduktan sonra İskilip Tabakhane Medresesine devam etti. Daha sonra medrese eğitimine Kastamonu'da devam etti ve Ballıkzâde Ahmet Mahir Efendi'den icazet aldı. 1906 yılında Trabzon Defterdarlığı sırasında *Hicivnâme* adında bir eser yazdığı için Hicaz'a sürüldü. 1907 yılında ise Konya Defterdarlığı görevine geldi ve bu görevinden emekliye ayrıldı. Hayatı ve eserleri için bkz. Kamil Şahin, "Ahmed Hamdi Serbestzade", *DİA*, c. 2, (Ankara 1989), s. 72-73; Bünyamin Erul, "İlmiye Sınıfına Mensup Bazı İskilipli Alimler", *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Alimler*, TDV Yayınları, Ankara 1998, s. 352-360. Ahmed Hamdi Efendi'nin etkilendiği kişilerden birisinin de Tunuslu Hayrettin Paşa olduğunu belirtmek yerinde olur; bkz. Serbestzade Ahmed Hamdi, *Hikmet-i Siyasiye*, İstanbul 1328, s. 4-5

fesi sırasında veya Yeni Osmanlılar ile yakın ilişkiler içerisinde olan ve çok daha erken bir tarihte Konya/Akşehir kazası kaymakamlığı yapan Bereketzâde İsmail Hakkı Bey'in²³ bu tür bir rol oynaması muhtemeldir. Öte yandan yerel idarecilerin/bürokratların muhalif fikirleri taşıyan kişilere karşı müsamahakâr davrandığını, yer yer teşvik ettiğini gösteren örneklerle de rastlamak mümkündür. Bu bağlamda örnek olarak 1908 yılında Konya mebusu seçilecek olan Isparta Belediye başkanı Böcüzade Süleyman Sami Efendi'nin, Ziraat Bankası memurlarından Ispartalı Ağlarcızade Mustafa Hakkı'yı, Jön Türk fikriyatına sahip Ermenekli Hasan Rüştü [Okumuşgil] ve İzmir'den Konya'ya sürülen Abdulhalim Memduh²⁴ ile tanıştırmış olmasını zikredebiliriz. Yine Isparta Mutasarrıfı Yahya Dede Paşa'nın Ispartalı Hakkı'nın, duvarlarında Ziya Paşa, Namık Kemal, Mizancı Murat'ın fotoğraflarının asılı olduğu kütüphanesinde sohbet etmelerini de bu çerçevede değerlendirebiliriz.

23 Bereketzâde İsmail Hakkı Bey; Namık Kemal ve bilhassa Ziya Paşa ile yakın ilişkiler kurmuş, bu ilişkiler dolayısıyla 1873-1876 yılları arasında Akka'da sürgün olarak geçirmiştir. V. Murad'ın tahta çıkması ile beraber affedilen Bereketzâde 1876 tarihi itibarı ile Akşehir kaymakamlığına atanarak memuriyet mesleğine girmiştir. Devrin Konya'sı hakkında önemli bilgiler de ihtiva eden *Yâd-ı Mâzî* isimli hatıralarında Konya Valisi Ziya Paşa ile de rahatlıkla görüşme imkanı bulabilmiştir: "Ziya Paşa'ya evvelden intisabım olduğundan muharebeyle halledemeyeceğim meseleler için arasına Konya'ya gidip gelmeye mezun idim"; bkz. Bereketzade İsmail Hakkı, *a.g.e.*, s. 257. Bereketzade'nin hayatı için bkz. Mehmet Okuyan, "Bereketzâde İsmail Hakkı", *DİA*, c. 5, (İstanbul 1992), s. 490-491.

24 Abdulhalim Memduh, Abdülhamid muhalifi olduğu için Konya'ya sürgün olarak gönderilmiş ve Konya'da kaldığı süre zarfında Fransızca'ya vukufiyeti dolayısı ile Konya valisi Ali Kemalî paşa zamanında vilayet tercümanlığı yapmıştı; bkz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, c. 2, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969, s. 933. Abdülhalim Memduh'un firaren Paris'te bulunduğu yıllarda kendisini Konya vali yardımcılığı yapmış olarak takdim ettiği bilgisi için bkz. Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra*, Elektrik Matbaası, Petersburg 1907, s. 244. Abdülhalim Memduh'un İzmir'deki yakın arkadaşlarından Tevfik Nevzat ile beraber Jön Türklere katılmak üzere Cenevre'ye kaçan Emrullah Efendi de 1908 yılında yolu Konya'ya düşenler arasındadır. Ancak; 1908 Şubat'ında Konya Hukuk Mektebi müdüriyetine atanan Emrullah Efendi'nin bu görevi çok kısa sürmüş dolayısı ile Konya'da çok az bir süre kalabilmiştir. Mehmet Akif'ten aktaran Meryem Üke, "Emrullah Efendi'nin İkdam Gazetesindeki Felsefe ve Bilime Dair Makaleleri", Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 17.

mek icab eder.²⁵ Benzer şekilde eğitim veya başka amaçlarla İstanbul'a giderek burada modern fikirlerle tanışan kişilerin döndüklerinde bulundukları yerlerde muhalif fikirleri yaymaları bir başka etken olarak karşımıza çıkıyor. Örneğin Mekteb-i Mülkiye'de okumak üzere 1900 yılında İstanbul'a giden İbrahim Aczi [Kendi], okul yıllarında Jön Türk fikirlerini savunduğu için sürgün olarak Konya'ya geri gönderilecektir. İbrahim Aczi Konya'da bulunduğu süre zarfında bir yandan küçük memuriyetlerde bulunmaya bir yandan da başta Ebüzziya Tevfik Bey olmak üzere sürgünlerle görüşmeye devam edecektir.²⁶ Bu başlık altında verebileceğimiz bir başka örnek de 1908'de Preveze mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a giren ancak hemen akabinde Bursa valiliğine atanmasından dolayı mebusluktan istifa eden Azmi Bey'dir. Azmi Bey, "Sultan 2. Abdülhamid'e su-i kasd yapmak için dinamitli zarf hazırladığı"²⁷ yönünde hakkında verilen bir jurnal sonucu 3 ay hapis yattıktan sonra, beraat etmiş ancak sürülmekten kurtulamamıştı. Maarif müdürlüğü görevi ile 1897'de Konya'ya sürülen ve burada Kazım Hüsnü, Ebüzziya Tevfik, Abdülaziz Efendi, Topatanîzade Murat Bey gibi meşrutiyet taraftarları ile toplantılara ka-

25 Safa Ağlarıcı, *Ağlarıcızade Ispartalı Hakkı*, Göltaş Kültür Serisi, Isparta, s. 48. Ispartalı Hakkı için bkz. Ali Birinci, "Türk Ocağından Simalar: Ispartalı Hakkı Bey", *Türk Yurdu*, c. 21, sy. 162-163, s. 72-78. Bu noktada Ispartalı Hakkı'nın 1887-1888'ler özellikle *Mizan* gazetesini takip ettiğini, bunun yanı sıra çok sayıda gazete ve dergiye abone olduğunu belirtmek de yerinde olacaktır; bkz. Safa Ağlarıcı, *a.g.e.*, s. 56, 67.

26 Mehmet Ali Uz, *Konya Kültürüne Hizmet Edenler*, c.1, Konya 2003, s. 43. İbrahim Aczi Kendi'nin Mevlevî çevreleri ile bir ilişkisi olup olmadığını bilememekle beraber, tahminde bulunmaya imkan vermesi açısından, 1953 (Konya: Yeni Kitap) yılında bastırıldığı *Mevlana ve Ruhü Mesnevi* adlı bir eser yazdığını ve Mesnevî'nin ilk 18 beytine yazdığı şerhi de bu esere dahil etmiş olduğunu hatırlatmak yerinde olur; bkz. İsmail Güleç, *Türk Edebiyatında Mesnevi Tercüme ve Şerhleri*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 229-230. Ebüzziya Tevfik Bey ile münasebette bulunan bir başka bürokrat, Veteriner Müdürü İbrahim Bey için bkz. bu çalışma dn. 7. II. Meşrutiyet yıllarında önce Babalık gazetesini çıkaracak olan Yusuf Mazhar Bey'in Yalvaç'ta icra memurluğu yapan babası Nedim Bey'in siyasi fikirlerinden dolayı Bosna'da Konya'ya sürüldüğü için bkz.; Afif Evren, "Yazar Yusuf Mazhar Babalık (Babalık Gazetesi)", *Çağrı*, 1 Kasım 1969. Bu yazı Konya'da münteşir *Merhaba Gazetesi*'nin haftalık eki olarak hazırlanan *Akademik Sayfalar*'ın "İktibas" bölümünde (c. 3, sy. 159, s. 1-2) aynen yayınlanmıştır. Biz de yazının bu nüshasını kullandık.

27 Çankaya, *a.g.e.*, c. 3, s. 160.

tilan Azmi Bey, altıbuçuk sene kadar kaldığı Konya'da, ilâveten Mekteb-i İdadî muallimliğı, Mekteb-i Sanayi Komisyonu başkanlığı, Halı ve Kilim Sergi Komisyonu başkanlığı, vekaleten Niğde mutasarrıflığı görevlerinde bulunmuştu.²⁸

Alimler, Muallimler, Şeyhler

Ele aldığımız mesele çerçevesinde en önemli ve etkili rolü oynayan kesimlerin başında hiç şüphesiz tarikat şeyhleri, ulema ve modern mekteplerde ders veren muallimler gelmektedir. Zira söz konusu kesimler, diğer tabakalara mensup zevata nazaran, çok daha geniş kitlelere ulaşabilme ve onları kısa ve uzun vadeli etkileyebilme, yönlendirebilme imkân ve araçlarına sahiptiler. Söz konusu kesimlerin ne düzeyde ve yoğunlukta Jön Türklük olarak telakki edebileceğimiz faaliyetler içerisinde olduklarına dair kati hükümler verebilecek bilgilerden şimdilik yoksunuz. Bununla beraber bir takım tespit ve tahminlerde bulunmamızı sağlayacak bilgilere sahibiz. Bir önceki başlıkta ismi geçen Ermenekli Hasan Rüştü'nün hikayesi bu çerçevede zikredeceğimiz örneklerden birisidir. Hasan Rüştü Ermenek Tol Medresesi'nde eğitim işlerini yürüten bir aileye mensuptu. Ailesini küçük yaşta kaybedince kendisi medresede ders verecek yaşta olmadığı için bu görevi geçici olarak amcalarına devrederek eğitimini tamamlamak amacı ile İstanbul'a gitti. Orada bir yandan dinî ilimleri tahsil edip icazet alırken bir yandan da Mekteb-i Mülkiye'de eğitim gördü. Mülkiye'de iken Ziya Paşa ve Namık Kemal'in eserleri ile tanışarak, İbrahim Aczi [Kendi] gibi, kısa sürede bu fikirlerin bir savunucusu oldu ve istibdadı eleştiren şiirler yazdı. Ancak daha sonra yakalanarak 1311 yılında memleketi Ermenek'e sürüldü ve Tol Medresesi'nde dersler vermeye başladı. Burada ders verirken aynı zamanda talebe-i uluma yeni fikirleri aşılamaktan da geri durmadı. Birkaç yıl sonra giz-

28 Bkz. İbnü'r-Raci Nuri, *a.g.e.*, s. 26-30. Azmi Bey'in babası, kendisinden bir yıl önce Kastamonu'ya sürülen ve I. Meşrutiyet dönemi Kosova mebuslarından Ömer Şevki Paşa'dır. Azmi Bey, Besim Ömer [Akalin] Paşa'nın da kardeşidir. Bkz. Çankaya, *a.g.e.*, c. 3, s. 159; İbnü'r-Raci Nuri, *a.g.e.*, s. 24. Azmi Bey hakkında ayrıca bkz. M. Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, Ali Aktan vd. (haz.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, c. 4, s. 18-19. Azmi Bey'in pederinin de meşrutiyet taraftarı olduğu ve Kazım Paşa, Fuad Paşa, Cemal Bey, Şeyh Nailî Efendi, Şeyh Nailî Efendi'nin kardeşi Hakkı Bey ve Osman Selahaddin Dede'nin oğlu Şeyh Celaledin Efendi ile beraber Jön Türk neşriyatını takip ettiği bilgisi için bkz. Mehmet Ziya [İhtifalci], *a.g.e.*, s. 229-230.

lice tekrar İstanbul'a gidip "muzırr" faaliyetlerine devam edince tekrar yakalandı ve bu davranışlarından dolayı bir kere daha, bu sefer İzmir'e sürüldü.²⁹

Ermenekli Hasan Rüştü'nün yanısıra talebelerine yönelik propaganda faaliyetlerinde bulunan ulemadan Sivaslı Ali Kemali ve Ayaşlı Şakir gibi başka birkaç isimden daha bahsedilebilir. Ali Kemali Efendi aslen Sivaslı olup küçük yaşta bir daha dönmek üzere memleketinden ayrılmış ve uzun gurbet/egitim hayatından sonra 1896 yılında vefatına kadar yaşayacağı Konya'ya gelmişti. 1886-1898 yılları arasında Konya medreselerinde ders veren Ali Kemali Efendi'nin bu yıllar içerisinde talebeleri ile siyasi bir diyalogu olup olmadığını bilmiyoruz. Yalnız 1898'den itibaren görev yaptığı Konya İdadisi'nde ve Meşrutiyetin ilanından kısa bir süre önce 1908 Mart'ında açılan Konya Hukuk Mektebi'nde³⁰ ders vermenin yanısıra talebelerini "aydınlattığını" biliyoruz.³¹

İstanbul Darülmüallimîni'nden mezun olduktan sonra Konya İdadisi'nde müdür muavini olarak göreve başlayan ve 1895-1901 yılları arasında bu okulda hem idarecilik hem de hocalık yapan Ayaşlı Şakir de benzer bir biçimde Jön Türk fikriyatının genç nesillere aktarılmasına yönelik faaliyetler içerisinde idi. Ayaşlı Şakir'i tanıma fırsatı bulanlardan Feridun Nafiz [Uzluk]'un aşağıda aktardığımız cümleleri bu hususa işaret etmesi açısından önemlidir:

"Şakir Efendi tab'an nezih, zeki, hürriyet-i efkâra malik olduğundan istibdad-ı idarenin bütün cebr ü şiddetine rağmen talebesine ahrârâne fikirler telkin etmiştir. Hatta bir defa ders esnasında talebenin notları müsadere olunmuştur."³²

29 Memduh Yavus Süslü, *Ermenekli Hasan Rüştü Hayatı ve Eserleri*, Yeni Kitap ve Basımevi, Konya 1937, s. 13-14. Hasan Rüştü'nün İzmir'de geçirdiği süre zarfında Şair Eşref'e ilişkin hatıraları için bkz. Hilmi Yücebaş, *Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları*, İstanbul 1978, s. 124-179.

30 Konya'da bir hukuk mektebi açılmasına yönelik talepler çok daha erken bir tarihe, 1881 yılına kadar gitmektedir; bkz. Suat Seren (haz.), "Dedemden Hatıralar [III]", *Ün* [Isparta Halkevi Dergisi], c. 13, sy. 145-146-147, (Isparta 1946), s. 1993.

31 Mehmet Önder, *Sivaslı Ali Kemali*, Yenikitap ve Basımevi, Konya 1954, s.18, 38.

32 Feridun Nafiz Uzluk'tan aktaran İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969, s. 1736. Sivaslı Ali Kemali de Şakir'in vefatı münasebeti ile yazdığı bir yazıda bu noktaya temas etmektedir: "Vilayetimizin bugünkü uyanık neslinin gözlemini ilk defa açan, istibdat devrinin bütün acılarını, felaketlerini ➤

Bunun dışında her iki ismin de dahil olduğu; ilaveten Kambur Tevfik Bey,³³ Sultan Veled Medresesi müderrisi Mevlevî Sıdkı Dede,³⁴ Konya Süleymaniye Medresesi müderrislerden Tavaslı Osman Fevzi Efendi,³⁵ reji başkâtibi Kıbrıslı Faik Bey,³⁶ Abdulaziz Mecdi Tolun, müderris Çumralı Hacı Hüseyin Efendi, vilayet muhasebe kaleminden Osman Efendi, Şükrü İmre³⁷ gibi tasavvufi eğilimlere sahip ve fakat aynı zamanda “uyanık”³⁸ isimlerin de de-

kendine mahsus bir eda ile talebelerinin ruhuna nakşeden Şakir Efendi idi.” 21 Haziran 1917 tarihli *Türk Sözü* gazetesinden aktaran Önder, *a.g.e.*, s. 36. Ayaşlı Şakir, 1901 yılında idadi müdürlüğüne tayin edildiği Tokat’a gidecektir. Ancak 1904 yılında Tokat’ta gerçekleştirilen resmi bir tören sırasında idareden ve saraydan memnuniyetsizliğini açık bir şekilde ifade edince önce Ayaş’a sürülecek ardından sürgün yeri, kendi isteği üzerine, Konya olarak değiştirilecek ve burada vefat edecektir. Ayaşlı Şakir hakkında bkz. Faik Soyman ve Muhlis Koner, *Ayaşlı Muallim Şakir Efendi*, Konya Halkevi Neşriyatı, Konya 1933. Bu eserin metni Fatma Betül Telli tarafından yayına hazırlanan *Ayaşlı Muallim Şakir* (Ankara 2005) adlı eserde de aynen yer almıştır.

33 Osman Nuri Ergin aktardığına göre Tevfik Bey “Osmanlı Maliye nazırlarından birinin oğludur”; bkz. Osman Nuri Ergin, *Abdulaziz Mecdi Tolun Hayatı ve Şahsiyeti*, Kenan Basımevi, İstanbul 1942, s. 19.

34 Asıl adı Abdurrahman olan Sıdkı Dede Sultan Veled Medresesi’nde yaklaşık 30 sene ders vermiştir. Veled Çelebi’nin de hocalığını yapan Sıdkı Dede, müderrisliğe ilaveten Sultan Selim Camii imamlığı ve Yusuf Ağa Kütüphanesi muhafızlığı ve asitânedede mesnevihanlık da yapmıştır; bkz. Veled Çelebi İzbudak, “Hatıralarım”, *Canlı Tarihler*, c. 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946, s. 7-8; Caner Arabacı, *a.g.e.*, s. 336-337.

35 Tavaslı Osman Fevzi Efendi hakkında bkz. Arabacı, *a.g.e.*, s. 383-384. Babası ile beraber sürgün olarak Konya’da bulunan Said Efendi bir tür hatırat da diyebileceğimiz otobiyografisinde, kendisine icazet veren Tavaslı Osman Fevzi Efendi için “ahrar ulemadan” sıfatını kullanmaktadır; bkz. İbnü’r-Raci Nuri, *a.g.e.*, s. 17. Tavaslı Osman Efendi’nin dikkate değer talebelerinden birisi de 1908 Konya mebuslarından Hadimli Mehmet Vehbi [Çelik] Efendi’dir. Mehmet Vehbi Efendi II. TBMM’ye kadar kısa aralıklar dışında, siyasetin içerisinde aktif olarak yer almıştır.

36 Mehmet Ali Uz, *Baha Veled’den Günümüze Konya Alimleri ve Velileri*, Şems Kitabevi, Konya 2004, s. 334; Önder, *a.g.e.*, s. 20-21.

37 Osman Nuri Ergin, Abdulaziz Mecdi Tolun’un yakın dostlarından olan Şükrü İmre’nin 1942 yılı itibarı ile hayatta ve yarıbaylıktan emekli olduğunu belirtmektedir; bkz. Ergin, *a.g.e.*, s. 19, 79, 82.

38 Ergin, *a.g.e.*, s. 18-19. Konya’da Sultan Selim ve Şerafettin camilerinde dersler veren, 1908’de Balıkesir mebusu olarak Meclis-i Mebusan’a giren Abdulaziz Mecdi Tolun’un grubun diğer mensupları ve bilhassa Sivashlı Ali Kemali ve Ayaşlı Şakir ile olan ilgi ve yakınlıkları için bkz. Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, s. 19-29.

vam ettiği ve kendi aralarında “bezm-i muhabbet” ismini verdikleri bir grubun, mensupları göz önünde bulundurulduğunda, tasavvufla beraber siyasetle de iştigal ettikleri düşünülebilir. Diğer taraftan Konya'daki tarikat çevrelerinin, en azından bir kısmının, istibdat idaresine karşı tutumları da, halkı ve müntesiplerini kuvvetli bir şekilde etkileme imkânına sahip olmaları nedeni ile, ihmal edilmemesi gereken bir noktadır.³⁹ Bunlardan birisi merkezi Konya olan Mevlevî tarikatıdır. Mevlevîlerin istibdat rejimi ile ve dolayısı ile Abdulhamid ile aralarının iyi olmadığı bilinen bir gerçektir. İstanbul'daki Mevlevî tekkeleri aynı zamanda Jön Türkler'in de toplandıkları mekanlarından birisiydi ve Konya'daki merkez tekkenin de Abdülhamit ile arası iyi değildi.⁴⁰ Zira Veliahd Mehmed Reşad'ın Mevlevî tarikatına intisab etmiş olması, Mevlevî şeyhinin cülus merasimi sırasında halife/sultana kılıç kuşatıyor oluşu⁴¹ Konya'yı sürekli göz altında tutulması gereken bir yer ko-

39 Tarikat çevrelerinin muhalefet tarafına geçmesi ve daha sonra İttihat ve Terakki çevreleri ile ilişkileri için bkz. İsmail Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, 2. bsk., Dergah Yayınları, İstanbul 2001, s. 70-78.

40 Ebüzziya Tevfik Bey hatıralarında, Konya'ya geldiğinin ertesi günü Mevlevî şeyhini ziyaretinde şeyh efendinin kendisine:

“Hiç müteessir olmayınız beyefendi! Hazret-i Pîr, Pîr-i üdebadır. Bu cihetle ashâb-ı edeb ü irfânı kurb-i dânişine cezb ü cem' eder. Kat'a iştibah buyurmayın ki İstanbul'dan tebaüdünüz hakkınızda hayr-ı mahzurdur. Cenâb-ı Pîr Mesnevî'de:

Tıfl-cânez şîr şeytan bâz-kun

Ba'd ez-âneş bâ-melek enbâz-kun

buyuruyorlar. Sizin artık o şeyâtin ile alakanız münkatı' oldu; bundan sonra hem-deminiz urefâ-yı kudsiyândır” dediğini nakleder; bkz. Adnan Akgün, *Ebüzziya Tevfik Bey'in Mecmuası-i Ebüzziya'daki Hatıraları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1987, s. 182. Ebüzziya Tevfik Bey'in Çelebi Efendi ile görüşmesini önlemeye yönelik olarak saraydan çekilen telgraf metni için bkz. Biren, *a.g.e.*, s. 218-219. Konya'daki şeyhlerin sarayla aralarının iyi olmadığına dair ayrıca bkz. Sezai Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, Simurg Yayınları, İstanbul 2003, s. 364-366. Konya'daki Mevlevî çevreler İttihat ve Terakki yanlısı/Abdülhamid muhalifi fikirlerini II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, çıkardıkları *Şems* mecmuası vasıtası ile neşredeceklerdir.

41 Kılıç merasimi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Anthony Dolphin Alderson, *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 80-82. Abdülbaki Gölpınarlı Mevlevîlerin Sultan'a kılıç kuşattıkları şeklindeki inanışın bir efsane olduğu görüşündedir; bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul 1982, s. 274 – 278.

numuna getiriyordu. 1902-1904 yılları arasında Konya valiliği yapmış olan Mehmet Tevfik Biren'in anılarında “*Çelebi Efendi Konya'dan kımıldayacak olsa Sultan Hamid'e kendisinin tahttan indirilmesi için bir teşebbüs mevcut imiş de Çelebi Efendi İstanbul'da yeni padişaha kılıç kuşatmak için yola çıkıyormuş gibi gelirdi*”⁴² diyerek sarayın duyduğu tedirginliği ve bu tedirginliğin sonuçlarını ortaya koymaktadır.

Konya'da etkin bir diğer tarikat ise Konya'da etkili bir konumda olan Nakşibendiliğin Halidiye kolu idi.⁴³ Ulema ile ilişkilerine özel bir önem atfeden bu tarikatın kurucusu olan Şeyh Halid-i Bağdadî müritlerine ulemadan başkalarını tarikata kabul etmemeleri yönünde direktifler vermişti.⁴⁴ Tarikatın Konya kolu da diğerleri gibi bu düşünceye paralel olarak Bekir Sami Paşa Medresesi ile bütünleşmişti. Postnişin aynı zamanda medresenin de başmüderrisi idi ve bu tarikata mensup olamayanlar medreseye de alınmıyorlardı. Ele aldığımız dönemde Konya'da şeyh olan Zeynelabidin Efendi'nin babası Bahaeddin Efendi ve dedesi Memiş Efendi 19. yüzyılda bu tarikatın Konya'da yayılmasını sağlamıştı.⁴⁵ Konya'daki Halidî-Nakşî çevrelerin Jön Türklük olarak değerlendirebileceğimiz faaliyetler içerisinde ne derecede yer aldıklarını kesin olarak söyleyemesek de Bekir Sami Paşa Medresesi bünyesinde bulun-

42 Biren, *a.g.e.*, s.218-219, 229. Abdülhamid'in başmabeyncisi olan Tahsin Paşa da hatıralarında bu hususa işaret ediyor: “*Konya Vilayeti gerek Mevlevî Çelebisî Efendi'nin merkez-i ikameti olmak ve gerek Reşad Efendi dairesi mensûbîninden bir çokları o vilayet dahilinde mukim bulunmak hasebiyle oradan gelecek bu gibi haberler (Jurnallere) dikkat ve ehemmiyet-i mahsusa atfolunurdu; bkz. Tahsin Paşa , Sultan Abdülhamid-Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990, s. 198. Ayrıca bkz. Asaf Tugay, İbret, c. 1, Orkat Yayınevi, s. 77-78.*

43 Ramsaur Jön Türkler ve 1908 İhtilali adlı çalışmasında Bektaşî ve Mevlevîlerin Jön Türklere yardım ettiklerini belirtmekte, Halidî-Nakşîler ile ilgili herhangi bir bilgi vermemektedir; bkz. E. E. Ramsaur, *Jön Türkleri ve 1908 İhtilali*, Sander Yayınları, İstanbul 1982, s. 132-133.

44 Butrus abu Manneh, “19. Yüzyıl Başlarında Osmanlı'da Nakşî-Müceddilik”, *Tasavvuf*, sy. 12, Ankara 2004, s. 270.

45 Bahaeddin Efendi'nin 1906 yılında vefat etmesinden sonra medresenin ve tarikatın başına, önce İttihat ve Terakki, daha sonra sırası ile Ahali Fırkası ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası saflarında devam eden nihai olarak Kuva-yı Milliye hareketini desteklemediği için yüz ellilikler listesine alınan, büyük oğlu Mehmed Zeynelabidin Efendi geçmiştir. Bahaeddin Efendi'nin diğer oğulları Rıfat ve Ziyaeddin Efendiler de medresede ders vermekteydiler.

muş birkaç isim üzerinden, kısmen de olsa, saray ile aralarının iyi olmadığını söyleyebiliriz. Daha önce işaret edildiği üzere bu medresenin talebelerinden İbrahim Hakkı Konyalı'nın görüştüğü isimlerden birisi de Ebüzziya Tevfik Bey'di. İbrahim Hakkı'nın dışında daha üst düzeyde bir örnek olarak ise, daha sonra kendisi de bir medrese kuracak olan, Abdülbasir Efendi'yi zikredebiliriz. Abdülbasir Efendi Bursa ve Denizli'de medrese eğitimini tamamladıktan sonra Konya'ya gelerek bir süre Bekir Sami Paşa Medresesi'nde kalmış, burada Nakşibendiliğin Halidî koluna girmiş ve ardından kendi adı ile anılan Abdülbasir Medresesi'ni kurarak burada müderrislik yapmaya başlamıştı. Daha sonra Halidî-Nakşî şeyhi olacak olan⁴⁶ Abdülbasir Efendi, Ziyad Ebüzziya'nın verdiği bilgilere bakılırsa "açık fikirli"ydi ve oğlu Aziz Efendi'yi de aynı şekilde yetiştirmişti.⁴⁷ Abdülbasir Efendi'nin oğlu Aziz Efendi Mısır'da halıcılık eğitimi alarak Konya'ya gelmiş ve Konya Sanayi Mektebi'nde halıcılık dersleri veren bir öğretmendi. Ancak babasının ve muhtemelen Mısır'da bulunmuş olmasının etkisi ile meşrutî sistemi destekliyor, Konya'da bulunan sürgünlerle görüşüyor, onlara yardım ediyordu. Üstelik Aziz Efendi daha ileri gideyerek Sultan'a başarısız bir suikast girişiminde de bulunmuştu.⁴⁸

Son olarak; II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bu tarikata mensup çevreler, özellikle de Bekir Sami Paşa Medresesi çevresi tarafından çıkarılan *Maşrık-ı İrfan* gazetesi ve yine Halidî-Nakşî Şeyhi Zeynelabidin Efendi tarafından 1911/1912 yılında yayınlanan *İslamiyet ve Meşrutiyet* adlı risalesinde çizilen istibdat tablosundan hareketle en azından Abdulhamit idaresinden memnun olmadıklarına dair bir yargıya varabiliriz. *Maşrık-ı İrfan* gazetesinin "Zimam-ı idare bir *hükümdar-ı zalim u cebbarın* elinde bulunuyordu. Artık o keyfi muamele ve hevesine hidmetten başka bir şey tanımıyordu"⁴⁹ [vurgular benim] şeklinde tarif ettiği istibdat devri için Zeynelabidin Efendi:

46 Bkz. Arabacı, *a.g.e.*, s. 280; Uz, *a.g.e.*, s. 219-220.

47 Ziyad Ebüzziya, *a.g.m.*, s. 490.

48 Bkz. Ziyad Ebüzziya, *a.g.m.*, s. 490-493; Selçuk Es, "Konya Sanayi Mektebi Tarihçesi ve Olaylar II", Koyunoğlu Müzesi Arşivi, Dosya No. 5747'den aktaran Arabacı, *a.g.e.*, s. 280/dn. 369.

49 *Maşrık-ı İrfan*, "İstikbalimiz", *Maşrık-ı İrfan*, 7 Şubat 1326, s.1. Konya'daki Halidî Nakşî çevrelerinin II. Meşrutiyet devri siyasi fikirleri için bkz. Serhat Aslaner, *İlmiye Sınıfının II. Meşrutiyeti Algılayışı (Konya Örneği)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2006, s. 35-77.

“Hükümet-i mutlaka başı boş, şartsız, bağısız bir hükümet demektir. Bu hükümet millet hakkında icra edeceği kanunları, nizamları kendi kendine yapar. Kimseye danışmaz, millet ile müşavere etmez. (...) İsteddiği kadar vergi alır, istediği kadar memur kullanır. (...) Bir cemiyet ve dernek kur[ul]du mu derhal dağıtır. Milleti kasıp kavurup köle gibi kullanır bir hükümettir.”⁵⁰

demek suretiyle bir anlamda Abdulhamit devri idare tarzından memnuniyetsizliğini⁵¹ dile getirmiş oluyordu.

Halidî-Nakşîlerin müderrislerle sıkı irtibatı muhalefetin aynı zamanda ulema tarafından da desteklendiği, yürütüldüğünü düşünmemizi gerektirmektedir. Bununla beraber bu veya başka tarikatlara intisab etmemiş ulema içerisinde de benzer eğilimleri taşıyan kişilerin olduğu iddia edilebilir.⁵² Ancak bu konuya geçmeden önce Konya'nın coğrafi konumundan kaynaklanan bir duruma işaret

50 Mehmet Zeynelabidin, *İslamiyet ve Meşrutiyet*, 1327, s. 2. Bir başka Halidî-Nakşî şeyhi ve II. Meşrutiyet devri Kastamonu mebusu Ahmet Mahir Efendi'nin tarikatın Abdülhamid dönemi durumuna dair sözleri için bkz. İsmail Kara, *a.g.e.*, s. 72.

51 Karpas'a göre Abdülhamid ile arası iyi olmayan bu tarikatın öğretileri “sadece toplumun islami bilincini güçlendirmekle kalmadı, aynı zamanda maddi geri kalmışlığının ve hükümetin bu sorunun üstesinden gelmekteki yetersizliğinin bilincine varmasını sağladı”; bkz. Kemal Karpas, *İslamın Siyasallaşması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 200-204. Halidî-Nakşî müntesipleri ile idare arasındaki ilişkiler hakkında bkz. Rüya Kılıç, “Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşibendi İlişisine Farklı Bir Bakış: Halidî Sürgünleri”, *Tasavvuf*, sy. 17, (2006), s. 112. Ayrıca bkz. Rüya Kılıç, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Süfi Geleniğin Taşıyıcıları*, Dergah Yayınları, İstanbul 2008, s. 67-81.

52 Bir dönem Sivaslı Ali Kemali Efendi'nin de müderrislik yaptığı Ziyaiye Medresesi müderrislerinden Aksekili Mehmet Emin Efendi hakkında aktarılan bir rivayet ulema ve II. Abdülhamid ilişkileri açısından zikre değerdir:

“Bir gün vaazdan çıkarken birçok subay etrafına toplanır. Birisi:

-Böyle bir vaazı Sultan Hamit'in karşısında da yapabilir misin? der. M. Emin Efendi:

-İçinizde padişahın hafiyesi yok mudur? diye cevap verir.”

Mehmet Emin Efendi, İstanbul medreselerinde yetişmiş ve II. Meşrutiyet yıllarında İttihat ve Terakki lehine verdiği ateşli vaazları ile bilinen Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'den de ders almıştı. Diğer taraftan Sultan Reşad'ın tahta çıkışı münasebeti ile Konya'da icra edilen merasimde duayı da Mehmet Emin Efendi yapmıştı; bkz. Hasan Hüseyin Uçar ve Ahmet Ali Uçar, *Antalya İli Akseki İlçesi Sadıklar Köyü*, İzmir 1990, s. 277-279.

etmemiz gerekiyor. Antalya sancağı üzerinden Akdeniz'e kıyı olan Konya'nın bu özelliği de hem Antalya hem de vilayet genelinde muhalif fikirlerin intişarını kolaylaştıran/artıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Akdeniz sahilinde olması sebebi ile Jön Türk neşriyatının nisbeten daha fazla ve daha kolay bir şekilde tedavüle girdiği Antalya, özellikle Rodos şubesi ile iletişim halindeydi ve söz konusu yayınları büyük ölçüde oradan tedarik ediyordu.⁵³ Hanioglu'nun belirttiği gibi Rodos, İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının yoğun olarak bulundukları bölgelerden birisi idi ve özellikle İshak Sukûti'nin 1896'da oraya gelmesinden sonra aktif ve düzenli olarak çalışmalarına başlamıştı.⁵⁴ Cemiyetin Antalya ile irtibatını sağlayan, sayısını bilmediğimiz, kişiler de vardı. Örneğin 1922 yılında *Antalya Gazetesi*'ni çıkaracak olan Mehmet Emin [Adison] Efendi Rumeli'de askerliğini yaptığı sırada İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiş ve 1901 yılında Antalya'ya dönerek bir yandan tapu dairesinde memuriyetini bir yandan da

53 Jön Türkler arasında haberleşmenin sağlanmasında ve Jön Türk neşriyatının idare tarafından yakalanmaksızın yurt içine sokulmasında en emin yollardan birisi de, sahip oldukları dokunulmazlıktan dolayı, konsoloslukları kullanmaktı. Konya'da bulunan İngiliz, Rus ve Alman konsolosluklarının böyle bir fonksiyon icra etmiş olmaları da kuvvetle muhtemeldir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendisi ile ilişki kurmak isteyenlere yaptığı tavsiyelerin başında "her şeyden evvel postadan evrak almak için emin bir ecnebi dost tedarik" etmeleri gelmekteydi; bkz. Filiz Cengiz, *Doktor Nazım ve Bahaeddin Şakir'in Kaleminden İttihat ve Terakki Cemiyeti*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1997, s. 73. Bu tez, İttihat ve Terakki Cemiyeti muhaberat defterinin ikinci cildinin transkripsiyonundan oluşmaktadır. İttihat ve Terakki'nin bu tavsiyesi yaygın olarak başvuru bir yöntem olmuştur: "Her elçilik ve konsolosluk binasının önünde bir posta kutusu asılı idi. Ecnebler kendi memleketlerine, kendi pulları ve servisleri ile mektup yollarlardı. (...). Bir kısım aydın Türkler de Avrupa'ya gönderilecek mektuplarını, daha emniyetlidir diye bu ecnebî postalarına verirdi"; bkz. Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Anıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 14; "Dahildeki mücahitlerle muhabere gün geçtikçe genişledi. O zaman memlekette ecnebi postaneleri vardı. Bunlar hükümet kontrolünden azade müstakil daireler idi. Mektuplar, gazeteler bu postanelere "posta restante" olarak gönderilir, sahipleri ecnebi dostları vasıtasile aldırırlar, emin oldukları vatandaşlara dağıtırlardı"; bkz. Menteşe, *a.g.e.*, s. 122; ayrıca bkz. Burhan Felek, *Yaşadığımız Günler*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1974, s. 30.

54 Şükrü Hanioglu, *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1892-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.196.

cemiyete olan bağlılığını sürdürmüş,⁵⁵ muhtemelen birtakım faaliyetlerde de bulunmuştu.

Mart/Nisan 1895 tarihli bir jurnalden anlaşıldığına göre o dönem Antalya’ında Mehmet Emin Bey’in yanısıra ulema da muhalefeti destekleyen faaliyetler içerisine girmişti: “Antalya’da bir kısım erbâb-ı müfsidenin eser-i tahrik ve teşviki olarak bazı hocaların hükûmet-i seniye aleyhinde itaatsızlığa cür’etle komiteler teşkil etmekte oldukları Antalya’da bildirilmiş olup...”⁵⁶ Söz konusu komitelerin faaliyetleri ve akıbetleri hakkında yeterli bilgimiz olmamakla beraber o dönemde Konya’da bulunan ve ulema Jön Türklüğünün önemli isimlerinden olan Mısır merkezli *Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye* üyelerinden Hoca Muhyiddin Efendi hem bu konuya açıklık kazandırması hem de ulema Jön Türklüğünün hangi argümanlarla yapıldığı konusunda fikir vermesi açısından önemli bir isimdir. Hoca Muhyiddin Efendi hatıralarında şöyle diyor: “O sırada bu abd-i ahrar da memûrîninden olduğum⁵⁷ Antalya’dan Rodos Şubesi vasıtasıyla celb ettiğimiz evrâk-ı hamiyetle Konya Merkezi’ne kadar bütün vilayeti baştan başa dolduruyorduk.”⁵⁸ İlmiye kökenli birisi tarafından bu eylemlerin yapılıyor oluşu, Konya’nın medrese ve ulemanın çok fazla sayıda olduğu bir bölge olduğu da göz önünde bulundurulduğunda,⁵⁹ yayınların muhataplarında uyandırdığı etkiyi daha da artırmış olmalıdır.⁶⁰ Tam da bu

55 Hüseyin Çimrin, *Bir Zamanlar Antalya*, 4. bsk., c. 2, Antalya Ticaret Odası Yayınları, Antalya 2007, s. 434. Mehmet Emin Bey, II. Meşrutiyet’in ilânından sonra memuriyetten ayrılarak İttihat Terakki Cemiyeti ve Donanma Cemiyeti katipliği yapmış, 10 yıl boyunca bu görevinde devam etmiştir; bkz. Hüseyin Çimrin, a.y.

56 Şükrü Hanioğlu, *a.g.e.*, s. 113.

57 Hoca Muhyiddin Efendi Mayıs 1895-Ekim 1896 tarihleri arasında Antalya Bidayet Mahkemesi müstantikliği görevini yürütmektedir. Hoca Muhyiddin Efendi hakkında hazırladığı henüz yayınlanmamış kapsamlı biyografiyi kullanmama müsaade eden Zeynep Altuntaş’a medyun-i şükranım.

58 Hoca Muhyiddin, *Hürriyet Mücadeleleri Yahut Firak ve Menfa Hatıraları*, Selanik Matbaası, Dersaadet 1326, s. 2.

59 Bkz. dipnot 1.

60 Hoca Muhyiddin Efendi hatıralarında bu faaliyetler sırasında Antalya’da (?) bulunan Sultan Abdülaziz’in baş mabeyncisi Hafız Mehmet Bey ile Hüseyin Avni Paşa’nın kayınbiraderi Hasan Paşa’yı cemiyete dahil ettiklerini kaydetmektedir; bkz. Hoca Muhyiddin, *a.g.e.*, s. 2. Hasan Paşa 1904 yılında emekliye sevk edilerek Akka’ya sürülecektir; bkz. BOA, DH.MKT, 880/60, Lef 1. Burada bütün ulemanın muhalefete katıldığını iddia etmediğimizi belirtmemiz gerekir. Zira yine Muhyid-

noktada Muhyiddin Efendi'nin etkileri hakkında tahminde bulunabilecek bir tespiti yer vermemiz gerekir: "Jön Türk gazetelerini okuyan, onlarla birlikte eylemlere katılan kimselerin önemli bir kısmı da talebe-i ulum ve çeşitli seviyede dinî eğitim görmüş kimselerdi."⁶¹ Muhyiddin Efendi'nin "evrak-ı hamiyet"ten kastının Jön Türk neşriyatı olduğu açık olmakla beraber hangi yayınların dolaşımında olduğuna ve muhalefetin/ulema Jön Türkülüğünün hangi argümanlara dayandırılarak yürütüldüğüne dair net bir bilgimiz yok. Fakat elimizde bu problemi aşmamıza yardımcı olabilecek mahiyette birtakım bilgiler bulunmaktadır. Bu bağlamda, Hoca Muhyiddin Efendi tarafından yazılan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilmiye arasındaki ittifakın gerçekleşmesinden önce⁶² padişaha sunulan layiha bize yardımcı olabilir. Bu metin⁶³ Muhyiddin Efendi'nin hangi argümanları kullanarak muhalefet ettiği, kuvvetli bir unsur olan ulemayı yanına çekmek için nelere başvurduğunu anlamak noktasında bizim için yol gösterici olabilir. Muhyiddin Efendi'nin sultana karşı yer yer tehdit unsurları, yer

din Efendi'nin, bir başka eserinde belirttiği üzere, ilmiye sınıfına mensup kişiler içerisinde "halife-i âdileye itâat lazım olduğunu söyleyen" azımsanmayacak bir kesim vardı. Bkz. Şeyh Ali Efendizade Muhyiddin, *Medreselerin Islahı*, 1314, s. 27.

61 Şükrü Hanioglu, *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1981, s. 142.

62 İsmail Kara, "Ulema-Siyaset İlişkilerine Dair Önemli Bir Metin: Muhalefet Yapmak/Muhalefete Katılmak", *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, sy. 4 (1998/1), s. 3-5.

63 Burada Hoca Muhyiddin'in Abdülhamid'e sunduğu arizayı esas alarak değerlendirmelerde bulunacağız. Böyle davranmamızın sebebi bu arızanın, Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye'nin İttihat ve Terakki ile birleşmesinden önce kaleme alınmış olmasıdır. Zira ortak hareket etme kararının henüz alınmadığı dönemde Hoca Muhyiddin Efendi Konya vilayetinde birtakım faaliyetlerde bulunduğunu biliyoruz. Dolayısı ile arızada geçen bahislerin daha önce Konya'daki faaliyetleri sırasında sözlü/yazılı olarak dolaşıma sunulmuş olması ihtimali ağır basmaktadır. Bu arıza hakkında bir değerlendirme ve bu arızayı konu edinen yayınların problemleri için bkz. İsmail Kara, a.g.m., s. 6-9; diğer neşirlerin taşıdığı problemler için bkz. İsmail Kara, a.g.m., s. 6/dn. 11. Yayınların problemlili olmasından dolayı *Kanun-ı Esasi* gazetesinden yayınlanan metni kullanıyoruz; bkz. Şeyh Alizade Fatih Mezunlarından Hoca Muhyiddin, "Fî 28 CA sene 1314 Tarihinde Zât-ı Şahaneye Takdim Kılınan Ariza Suretidir", *Kanun-ı Esasi*, 12 Kanun-i Evvel 1896, s. 3-4; Şeyh Alizâde Fatih Mezunlarında Hoca Muhyiddin, "Zât-ı Şahaneye Takdim Kılınan Arızadan Maba'd", *Kanun-ı Esasi*, 28 Kanun-i Evvel 1896, s. 2-6.

yer saygı ifadeleri içeren layihasında öne çıkan hususlara baktığımızda ana hatlarıyla şu konuları görmekteyiz:

Abdulhamit ulemayı “mülûk üzerindeki hakk-ı nezaretinden” mahrum bıraktı.⁶⁴ Uygulamalarıyla ahaliyi “şer‘an ve aklen mez-mûn olan meslek-i münâfıkane”ye/hafiyeliğe/jurnalciliğe teşvik etti.⁶⁵ Medreselerin müfredâtını geliştirmek, ıslah etmek yoluna gitmeyerek, yok olmalarına göz yumdu, zemin hazırladı.⁶⁶ Meclis-i Mebusan’ı/şûrâ-yı ümmeti kapatarak “on sekiz seneden beri millet-i İslâmiye[nin] aksâ-yı medeniyet ve servette umran tarîklerini” tutmalarına mâni oldu.⁶⁷ Ulemanın camide İslam dininin esaslarını anlatmalarına mani olduğu gibi kütüb-ı şer‘iye’yi de men ve tahrif etti.⁶⁸ Binlerce talebe-i ulumu nefy ve hapis etti.⁶⁹ Kur’a imtihanlarını afv ederek ulûm-ı şer‘iye’nin inkırazına sebebiyet verdi.⁷⁰

Ulema Jön Türklüğünün mahiyeti ve istikametleri hakkında bize tutamak noktaları verecek bir başka örnek ise İstanbul/Fatih ule-

64 Şeyh Alizade Fatih Mezunlarından Hoca Muhyiddin, “Fî 28 CA sene 1314 Tarihinde Zât-ı Şahaneye Takdim Kılınan Ariza Suretidir”, *Kanun-ı Esasi*, 12 Kanun-i Evvel 1896, s. 3; “Padişahım! Zamanınızda ulema hor ve hakir tutuluyor. Cahiller, alçaklar büyük rütbelere geçirilip erbâb-ı ilm u istikâmet -adam değilmiş gibi- hizmet-i devlete alınmıyor, zavallı talebe-i ulumu fahr-i hadim-i din u devlet iken dilenci güruhuna tenzil ettiniz!” bkz. Şeyh Alizâde Fatih Mezunlarından Hoca Muhyiddin, “Zât-ı Şahaneye Takdim Kılınan Arizadan Mabad”, *Kanun-ı Esasi*, 28 Kanun-i Evvel 1896, s. 5.

65 Şeyh Alizade Fatih Mezunlarından Hoca Muhyiddin, “Fî 28 CA sene 1314 Tarihinde Zât-ı Şahaneye Takdim Kılınan Ariza Suretidir”, *Kanun-ı Esasi*, 12 Kanun-i Evvel 1896, s. 3

66 Şeyh Alizade Fatih Mezunlarından Hoca Muhyiddin, a.g.m., s. 3; Şeyh Alizâde Fatih Mezunlarında Hoca Muhyiddin, “Zât-ı Şahaneye Takdim Kılınan Arizadan Mabad”, *Kanun-ı Esasi*, 28 Kanun-i Evvel 1896, s. 3.

67 Muhyiddin Efendi “Devlet-i Osmaniye ve hilâfet-i islamiye bu usûl-i adalet ve meşvereti kabul etmediğinden düvel-i muazzamaca devlet-i müessese nazarı ile bakılmıyor.” diyerek meclis ve anayasa taleplerinde uluslar arası konjonktürün de ne derece tesirinde kaldıklarına işaret ediyor.

68 Şeyh Alizade Fatih Mezunlarından Hoca Muhyiddin, a.g.m., s. 3.

69 Şeyh Alizade Fatih Mezunlarından Hoca Muhyiddin, a.g.m., s. 3; Şeyh Alizâde Fatih Mezunlarında Hoca Muhyiddin, “Zât-ı Şahaneye Takdim Kılınan Arizadan Mabad”, *Kanun-ı Esasi*, 28 Kanun-i Evvel 1896, s. 5.

70 Şeyh Alizade Fatih Mezunlarından Hoca Muhyiddin, a.g.m., s. 5.

masından olup Isparta'ya sürgüne gönderilen Tantûri Hasan Efendi'ye aittir:

“Lâ yüs‘elü ammâ yef‘al” ayet-i celilesi yalnız Cenab-ı Allah’a mahsus olup Hazret-i Peygamber dahi “küllüküm râin ve küllüküm mesûlün an raiyyetihî” buyurdıkları halde *nasıl olur da bir halayığın doğurduğuna mukaddesiyyet ve adem-i mesuliyet hakkı verilebilir. Bu külliyyen hilâf-ı şer‘ ve menâfi-i adl u hikmettir. Bunu şer‘an asla kabul ve tasdik edemeyiz*” dedik, daha birçok hocalarla birlikte sürüldük. Bizim nasip kısmet Isparta’da imiş, biz buraya geldik. Hak ve vazifesini bilen millet-i naciye-i İslam böyle şeyleri hiçbir vakit kabul edemez ve etmemelidir” demişti.⁷¹ [vurgular benim]

II. Meşrutiyetin ilanı ile beraber İstanbul başta olmak üzere hemen her vilayette bilhassa matbuat vasıtası ile dile getirilen meşrutiyet yanlısı siyasi fikirlerin kaynaklarını tesbit etmek, eşzamanlı olarak siyasi merkez ve taşrada dile getirilen bu fikirler arasındaki paralellikleri anlamak için söz konusu fikirlerin taşra vilayetlerine hangi faktörlerle ve hangi tarihlerde girmeye başladıklarının ortaya konulması yeterince ele alınmamıştır. Biz bu çalışmada söz konusu problematik etrafında Konya vilayetini ele almaya gayret ettik. Yukarıda sayılagelen etkenler/unsurlardan hareketle coğrafi açıdan büyük, siyasî açıdan önemli bir taşra vilayeti olan Konya’da meşrutiyet yanlısı muhalif hareketlerin 1908’den çok daha erken senelere tekabül eden tarihlerde başladığını söyleyebiliriz. Çalışmada ortaya konulmaya çalışıldığı üzere meşrutî fikirlerin intikalinde ve yerleşmesinde sürgünler, ulema, şeyhler/dervişler, bürokratlar gibi farklı kesimlerde aktörlerin önemli etkileri olmuştur. Yürütülen muhalefet büyük ölçüde örgütsüz olmakla beraber, muhalifler arasında sıkı bir ilişkiler ağı tesis edilmiş olduğu da çalışmanın bulgularından birisidir. Yeni Osmanlı ve Jön Türk neşriyatının muhalefet vasıtası olarak kullanılmış olmasının muhalefet saflarını genişletmek dışında⁷² 1908 sonrasın-

71 Böcüzade Süleyman Sami, *Üç Devirde Gördüklerim*, Hasan Babacan ve Servet Aşar (haz.), Kültür Bakanlığı, Ankara 2008, s.14. Kitap, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından e-kitap olarak yayınlanmıştır; bkz. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF7AFBDF5FE280768791C5B747978912DF>.

72 Yusuf Hikmet Bayur’un tesbitlerini bu noktada zikredebiliriz: “Paris merkezi, Sebahaddin Bey ve saire yaptıkları yayınlar ile içerde ve dışarıda Osmanlı halkının (...) düşüncelerini Abdülhamid yönetimine çevirmekte ve içerdeki halkı uyandırmakta çok büyük tesirde bulun-

daki fikrî yakınlığın temellerinin atılmasında rol oynadığını da söylemek mümkündür.

Büyük kalabalıklar üzerindeki yönlendirici, dönüştürücü etkileri hesaba katıldığında özellikle meşayih ve ulemanın “Jön Türklük” faaliyetleri içerisinde yer almaları muhalefetin geniş tabanlara yayılmış olabileceğini düşünmemize imkân veriyor olsa da bu yayılmanın ne düzeyde gerçekleşmiş olduğu konusunda birtakım tahminler yapmanın ötesine geçmemizi sağlayacak bilgilere sahip olmadığımızı da burada zikretmek gerekecektir. Buna mukabil meşrutiyetin ilanından sonra dahi içerisinde alt seviyede hocaların da olduğu bazı kesimlerin özellikle müsavat ve uhuvvet politikaları çerçevesinde meşrutî idareye karşı mesafeli durduklarını biliyoruz ki bunun bertaraf edilmesi büyük ölçüde yine ulema ve meşayih tarafından gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.⁷³

Son olarak dikkat çekilmesi gereken bir husus; Jön Türklük olarak nitelenebilecek faaliyetlerde bulunan kişilerin, en azında bu çalışma çerçevesinde, önemli bir kısmının II. Meşrutiyet devri Meclis-i Mebusan’ında mebus olarak bulunmuş olmalarıdır. Çalışma boyunca bir şekilde kendilerinden bahsedilen isimlerden Ebüzziya Tevfik Bey, Böcüzade Süleyman Sami Bey, Şeyh Zeynelabidin Efendi, Abdülhalim Çelebi Konya’yı, Abdülaziz Mecdi Tolun Balıkesir’i, Faik [Kaltakkıran] Bey Edirne’yi, Lütfi Fikri Bey Dersim’i, Emrullah Efendi Kırkkilise’yi, Azmi Bey Preveze’yi⁷⁴ ve Said Efendi ise Üsküp’ü temsilen 1908 yılında, Sivaslı Ali Kemali Efendi ve Ispartalı Mustafa Hakkı Efendi 1912 yılında, Halil Kazım Hüsnü Bey ise 1919 yılında Konya mebusu olarak Meclis-i Mebusan’a girdiler.

muşlardır; bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c. 1, Ankara 1963, s. 242, 244.

73 Ulema ve meşayihin Konya’da meşrutiyete mesafeli kesimleri sistemin yanına çekmek için yaptıkları faaliyetler için bkz. Serhat Aslaner, *a.g.t.*, s. 40-42.

74 Azmi Bey; 1908’de Preveze’den mebus seçilmiş olmakla beraber eş zamanlı olarak Bursa Valiliğine de atanması üzerine mebusluktan istifa etmeyi tercih ederek Bursa Valisi olmuştur; bkz. bu çalışma, dn. 24’teki eserler.

Abstract

Young Turks in Anatolia or the Transmission of the Idea of Constitutionalism to Konya

This article explores the question how and when the constitutionalist ideas were disseminated in the Ottoman provinces before the proclamation of the constitution in 1908. Focusing on Konya province, it also examines the sources of the reactions to the constitution, which were mostly in line with the political center's view point. In this context, it argues that the circulation of these ideas was intensified particularly during the second half of the 1890s, and that different groups, including first and foremost the Ottoman exiles as well as the ulamâ and sheikhs, and bureaucrats of different ranks, played important roles in the process of the dissemination of the constitutionalist ideas.

Key Words: Second Constitution, Konya, Bureaucrats, Ulamâ, Exiles, Sheikhs.

